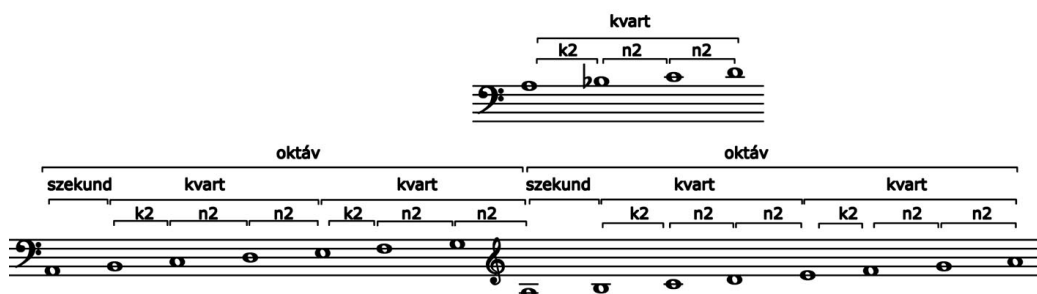

A skála

A reneszánsz zene hang-tere a görög *συστημα τελειον* (szüsztéma teleion) leszármazottja. Ez egy két oktávnyi, oktávonként azonos módon ismétlődő hét fokú skála volt. Az oktávok (számarányuk 2:1) két egyforma és egy különböző hangközre bomlottak – két kvartra és egy egészhangra ($2:1 = 4:3 \times 4:3 \times 9:8$). A kvartok ugyanilyen szerkezet szerint bomlottak kisebb hangközökre: a *diatonikus skála* esetében két nagyszekundra és egy kisszekundra, a *chromatikus skála* esetében két kisszekundra és egy kistercre, az *enharmonikus skála* esetében pedig két negyedhangra és egy nagytercre. Amint a „zene” szó elsősorban a világ harmóniáját jelentette, s a hangzó zene ennek csupán az érzékek szintjén való vetületét, úgy a skála is a világ struktúrájának alapját szimbolizálta, vsz. nem a tényleges éneklés viszonyait rögzítette (hiszen tercei nem tiszták)¹.

A középkori hangrendszer a diatonikus skálára alapult — ahol a kvart beosztása: $4:3 = 9:8 \times 9:8 \times 256:243$, azaz két nagy- és egy kisszekund² — s beépítette az átkötő „szünemenon”-kvart b hangját is. Ki is bővült a hangsor, felfelé egy kvinttel, lefelé pedig egy szekunddal. Az alábbi jelöléseket használták:

Γ A B C D E F G a b c d e f g aa bb cc dd ee,

ahol a nagybetűvel jelölt A – G hangokat *mélyeknek* (graves), a kisbetűvel jelölt a – g hangokat *éleseknék* (acutæ) nevezték; a kettőzött betűkkel jelölt aa – ee hangok voltak az *élesek felettiék* (superacutæ), Γ (gamma) pedig a *legmélyebb hang* (vox gravissima).

Két skálafok, a b és bb kettéhasad (ez a szünemenon-kvart beolvasztásása miatt van): a b lehet *b molle* (♭, „lágú b” = a mai b hang) vagy *b durum* (♮, „kemény b” = a mai h), hasonlóan a bb lehet ♭♭ (= a mai b') vagy ♮♮ (= a mai h')³. Innen erednek a mai módosítójelek formái.

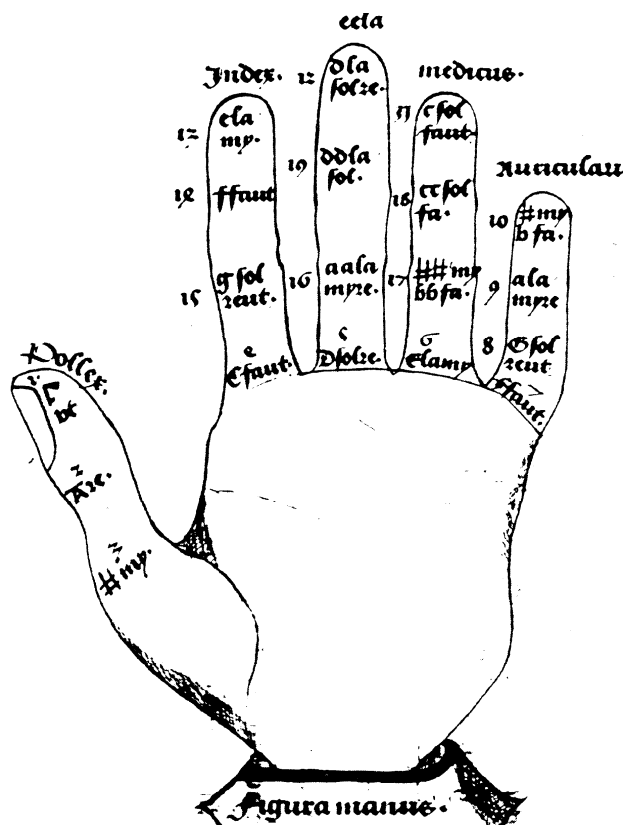
A skála megjelenítésére, ének-tanításhoz és memorizáláshoz a *guidói kez*t használták: a skála hangjait a balkéz ízületei jelölték (vsz. a 11. századi Arezzói Guido találmánya).

Minden olyan hang, amelyik a kézen kívül esett (túl mély, túl magas volt, vagy csak két skálafok közé esett, mint például a fizs vagy az esz), nem létező hang volt; a *musica ficta*, azaz a „képzelt zene” világához tartozott.

¹ Platon: Timaios, 34c–37a

² A 9:8-os egészhang, a *tonus*, egy pythagoraszsi kómmával, azaz durván a félhang negyedével nagyobb a félhang, azaz a *semitonus* kétszeresénél: $9:8 = 256:243 \times 256:243 \times 531441:524288$.

³ A ♭ és a ♮ közötti hangköz (apotome, 2187:2048) kicsivel nagyobb a semitonusnál.

Guidói kéz (Ms Ghent, Univ. B. 70)

Szolmizáció

A *hexachord-rendszer* a relatív szolmizáció egyik fajtája, mely a 11-17. század zenei gondolkodásának, zenetanításának az alapja volt (vsz. szintén Guidótól); akkoriban „solfisatio”-nak nevezték. A *hexachord* hat hangú skálarészlet: ut _ re _ mi . fa _ sol _ la, középen félhanggal. Memorizálásához a vsz. magától Guidótól származó híres „Ut queant laxis” kezdetű himnust használták, melynek sorai épp a hexachord hangjain, a megfelelő szolmizációs szótaggal kezdődnek.

A kéz hangjaira hét hexachord illeszthető:

Γ _ A _ B . C _ D _ E	<u>hexachordum:</u>
C _ D _ E . F _ G _ A	durum grave
F _ G _ a . b _ c _ d	naturale grave
G _ a _ b . c _ d _ e	molle grave
c _ d _ e . f _ g _ aa	durum acutum
f _ g _ aa . bb _ cc _ dd	naturale acutum
g _ aa _ bb . cc _ dd _ ee	molle acutum
	durum superacutum

A hangok nevei a hozzájuk tartozó szolmizációs szótagokkal teljeseek: Γ ut, A re, B mi, C fa ut, D sol re, E la mi, F fa ut, G sol re ut, a la mi re, b fa, b mi, c sol fa ut, d la sol re, e la mi, f fa ut, g sol re ut, aa la mi re, bb fa, bb mi, cc sol fa, dd la sol, ee la (lásd még a két ábrát).

Már egyes 15. század végi elméletíróknál megjelentek képzelt (fictum) hexachordok, melyek a kézen kívüli hangokat is tartalmaztak (leggyakoribb példa a moll hexachord $1\flat$ -vel való transzponálásából származó B_C_D.Esz_F_G); de ez még nem jelenti azt, hogy bármilyen hangra helyezhetőkké váltak volna a hexachordok.

A hexachord-váltás neve *mutatio*. A közös hanggal nem bíró hexachordokat *diszjunktnak* mondjuk. A kisszekundokat mindig mi.fa-nak kell szolmizálni, de a zárlatok felemelt vezetőhangjait nem követi a szolmizáció (pl. egy f–e–d–cisz–d zárlat szolmizálása fa-mi-re-ut-re). A szolmizálás során amúgy addig maradunk egy hexachordban, ameddig csak lehet (ennek következményeképp egyetlen b/h váltás is akár még sorokon keresztül érvényben lehet).

	Diatonum	Guidonis Introductorium Pythagorea dimensione dispositum
	1536	ut
	1920	re
	2448	mi
	3136	fa
	4032	sol
	5184	la
	6624	si
	8448	do
	10752	re
	13776	mi
	17760	fa
	22848	sol
	29376	la
	37440	si
	47904	do
	61152	re
	77760	mi
	99504	fa
	127392	sol
	163008	la
	208320	si
	266016	do
	339360	re
	432768	mi
	552768	fa
	704256	sol
	895296	la
	1136832	si
	1440000	do
	1824000	re
	2304000	mi
	2918400	fa
	3696000	sol
	4675200	la
	5913600	si
	7467840	do
	9436800	re
	11952000	mi
	15072000	fa
	18864000	sol
	23500800	la
	29136000	si
	36000000	do
	45312000	re
	57392000	mi
	72672000	fa
	91872000	sol
	115680000	la
	145056000	si
	181056000	do
	224832000	re
	280000000	mi
	348800000	fa
	434400000	sol
	541440000	la
	675840000	si
	845760000	do
	1059360000	re
	1327680000	mi
	1651200000	fa
	2040000000	sol
	2505600000	la
	3148800000	si
	3900000000	do
	4881600000	re
	6024000000	mi
	7454400000	fa
	9225600000	sol
	11392000000	la
	14032000000	si
	17145600000	do
	21000000000	re
	25792000000	mi
	31728000000	fa
	38960000000	sol
	47664000000	la
	58032000000	si
	70272000000	do
	85600000000	re
	104320000000	mi
	126816000000	fa
	153456000000	sol
	184608000000	la
	220704000000	si
	262224000000	do
	319680000000	re
	384640000000	mi
	460000000000	fa
	550080000000	sol
	656400000000	la
	781440000000	si
	928800000000	do
	1103200000000	re
	1309600000000	mi
	1552800000000	fa
	1838400000000	sol
	2172000000000	la
	2560000000000	si
	3008000000000	do
	3524000000000	re
	4116000000000	mi
	4792000000000	fa
	5560000000000	sol
	6428000000000	la
	7404000000000	si
	8504000000000	do
	9736000000000	re
	11108000000000	mi
	12628000000000	fa
	14304000000000	sol
	16144000000000	la
	18156000000000	si
	20348000000000	do
	22728000000000	re
	25304000000000	mi
	28084000000000	fa
	31076000000000	sol
	34288000000000	la
	37728000000000	si
	41404000000000	do
	45324000000000	re
	49496000000000	mi
	53928000000000	fa
	58628000000000	sol
	63604000000000	la
	68864000000000	si
	74408000000000	do
	79236000000000	re
	84356000000000	mi
	89768000000000	fa
	95480000000000	sol
	101496000000000	la
	107816000000000	si
	114448000000000	do
	121392000000000	re
	128648000000000	mi
	136216000000000	fa
	144096000000000	sol
	152296000000000	la
	160816000000000	si
	169656000000000	do
	178816000000000	re
	188296000000000	mi
	198096000000000	fa
	208216000000000	sol
	218656000000000	la
	229416000000000	si
	240496000000000	do
	251896000000000	re
	263616000000000	mi
	275656000000000	fa
	288016000000000	sol
	299696000000000	la
	311696000000000	si
	324016000000000	do
	336656000000000	re
	349616000000000	mi
	362896000000000	fa
	376496000000000	sol
	390416000000000	la
	404656000000000	si
	419216000000000	do
	434096000000000	re
	449296000000000	mi
	464816000000000	fa
	480656000000000	sol
	496816000000000	la
	513296000000000	si
	530096000000000	do
	547216000000000	re
	564656000000000	mi
	582416000000000	fa
	600496000000000	sol
	618896000000000	la
	637616000000000	si
	656656000000000	do
	676016000000000	re
	695696000000000	mi
	715696000000000	fa
	736016000000000	sol
	756656000000000	la
	777616000000000	si
	798896000000000	do
	820496000000000	re
	842416000000000	mi
	864656000000000	fa
	887216000000000	sol
	910096000000000	la
	933296000000000	si
	956816000000000	do
	980656000000000	re
	1004816000000000	mi
	1029296000000000	fa
	1054096000000000	sol
	1079216000000000	la
	1104656000000000	si
	1130416000000000	do
	1156496000000000	re
	1182896000000000	mi
	1209616000000000	fa
	1236656000000000	sol
	1264016000000000	la
	1291696000000000	si
	1319696000000000	do
	1348016000000000	re
	1376656000000000	mi
	1405616000000000	fa
	1434896000000000	sol
	1464496000000000	la
	1494416000000000	si
	1524656000000000	do
	1555216000000000	re
	1586096000000000	mi
	1617296000000000	fa
	1648816000000000	sol
	1680656000000000	la
	1712816000000000	si
	1745296000000000	do
	1778096000000000	re
	1811216000000000	mi
	1844656000000000	fa
	1878416000000000	sol
	1912496000000000	la
	1946896000000000	si
	1981616000000000	do
	2016656000000000	re
	2052016000000000	mi
	2087696000000000	fa
	2123696000000000	sol
	2159960000000000	la
	2196496000000000	si
	2233296000000000	do
	2270360000000000	re
	2307696000000000	mi
	2345296000000000	fa
	2383160000000000	sol
	2421296000000000	la
	2459696000000000	si
	2498360000000000	do
	2537296000000000	re
	2576496000000000	mi
	2615960000000000	fa
	2655696000000000	sol
	2695696000000000	la
	2735960000000000	si
	2776496000000000	do
	2817296000000000	re
	2858360000000000	mi
	2899696000000000	fa
	2941296000000000	sol
	2983160000000000	la
	3025296000000000	si
	3067696000000000	do
	3110360000000000	re
	3153296000000000	mi
	3196496000000000	fa
	3239960000000000	sol
	3283696000000000	la
	3327696000000000	si
	3371960000000000	do
	3416496000000000	re
	3461296000000000	mi
	3506360000000000	fa
	3551696000000000	sol
	3597296000000000	la
	3643160000000000	si
	3689296000000000	do
	3735696000000000	re
	3782360000000000	mi
	3829296000000000	fa
	3876496000000000	sol
	3923960000000000	la
	3971696000000000	si
	4019696000000000	do
	4067960000000000	re
	4116496000000000	mi
	4165296000000000	fa
	4214360000000000	sol
	4263696000000000	la
	4313296000000000	si
	4363160000000000	do
	4413296000000000	re
	4463696000000000	mi
	4514360000000000	fa
	4565296000000000	sol
	4616496000000000	la
	4667960000000000	si
	4719696000000000	do
	4771696000000000	re
	4823960000000000	mi
	4876496000000000	fa
	4929296000000000	sol
	4982360000000000	la
	5035696000000000	si
	5089296000000000	do
	5143160000000000	re
	5197296000000000	mi
	5251696000000000	fa
	5306360000000000	sol
	5361296000000000	la
	5416496000000000	si
	5471960000000000	do
	5527696000000000	re
	5583696000000000	mi
	5639960000000000	fa
	5696496000000000	sol
	5753296000000000	la
	5810360000000000	si
	5867696000000000	